

В. О. Гацелюк, Т. І. Созанський

Кримінальне право

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО – галузь права, яка є системою загальнообов’язкових, законодавчо встановлених і забезпечуваних державою правових норм, що визначають, які діяння є кримінальними правопорушеннями (злочинами), та заходи кримінально-правового впливу, що можуть застосовуватися внаслідок їхнього вчинення. Осн. джерело К. п. – Кримінал. кодекс України.

У його Заг. частині окреслено норми, які визначають основи кримінал. відповідальності, гол. положення про злочин, покарання, його види, порядок застосування тощо; в Особл. – діяння, за які передбачена кримінал. відповідальність. К. п. України забезпечує охорону прав і свобод людини та громадянина, власності, громад. порядку й безпеки, довкілля, конституц. устрою України від злочин. посягань.

Його функції: охоронна – захист сусп. відносин (соц. цінності, блага, інтереси) від злочин. посягань; регулятивна – регламентація певної частини сусп. відносин (кримінал.-правових) шляхом встановлення прав і обов’язків суб’єктів цих відносин; виховна – сприяння формуванню правової свідомості та правової культури, що є одним із засобів запобігання злочинам, зміцнення законності й правопорядку. Предмет К. п. як галузі права України – сусп. відносини, що виникають між відповід. органами держ. влади та суб’єктом злочину з моменту вчинення ним кримінал. правопорушення.

За період незалежності України пострад. кримінал. законодавство поступово перетворюється в укр. європ. кримінал. законодавство. Про це свідчать зміни, започатк. із прийняттям нового Кримінал. кодексу України 2001. На відміну від Кримінал. кодексу УРСР 1960, у ньому знайшли відображення інститути множинності (повторність, сукупність, рецидив) злочинів, звільнення від кримінал. відповідальності, особливості кримінал. відповідальності та покарання неповнолітніх. Нове розуміння отримала законодавчо визначена система видів злочину, де поряд із критерієм сусп. небезпечності запроваджено критерій розміру встановленого осн. покарання у вигляді штрафу.

Передбачено нові, не притаманні рад. системі, види покарання: громад. роботи, арешт, обмеження волі, служб. обмеження для військовослужбовців. Виокремлено у самот.

розділи положення про особу, яка підлягає кримінал. відповідальності (суб'єкт злочину), вину та її форми, співучасть, обставини, що виключають злочинність діяння, судимість, примус. заходи вихов. характеру. Особл. частина Кримінал. кодексу України, порівняно із Заг., не набула таких знач. змін. Так, у ній, з урахуванням розвитку сусп. відносин, законодавчо урівняно всі форми власності щодо кримінал.-правової охорони, а також виокремлено у самот. розділи злочини проти статевої свободи й недоторканості, довкілля, безпеки виробництва, руху й експлуатації транспорту, громад. порядку та моральності, злочини у сферах охорони держ. таємниці, недоторканності кордонів, забезпечення призову й мобілізації, використання комп'ютер. систем і мереж. Більш ніж десятиріч. період дії чинного Кримінал. кодексу України (з урахуванням понад ста законів про внесення змін і доповнень до нього) довів актуальність та відповідність стану сусп. відносин більшості його осн. положень, які мають характер принципів права.

Найважливіші з погляду законодавця положення К. п. закріплено у статтях Конституції України, серед них – принципи законності, гуманізму, рівності громадян перед законом, індивід. характеру відповідальності, винної відповідальності, презумпція знання кримінал. закону. Принцип законності знаходить свій прояв у К. п. у вигляді декількох положень: законодавство України про кримінал. відповідальність становить Кримінал. кодекс України, що ґрунтується на Конституції України та заг.-визнаних принципах і нормах міжнар. права; злочинність діяння, а також його караність та ін. кримінально-правові наслідки визначає тільки цей кодекс; застосування закону про кримінал. відповідальність за аналогією заборонено. Принцип справедливості вимагає від законодавця та правозастосувача давати суспільно небезпеч. діянню належну й адекватну оцінку як при вирішенні питання про його криміналізацію та пеналізацію, так і у процесі застосування кримінал. закону (при кримінал.-правовій кваліфікації та призначенні заходів кримінал.-правового впливу). Гуманізм як принцип К. п. передбачає насамперед реалізацію на рівні кримінал. закону конституц. припису щодо людини як найвищої соц. цінності, а також забезпечення засобами кримінал. права ін. прав людини (особистих, громадян., екон. тощо).

Ще один аспект – закріплення в законі та застосування судами заходів кримінал.-правового впливу (призначення покарання і звільнення від нього, застосування примус. заходів або лікування) виключно для досягнення цілей, передбачених законом. Принцип рівності всіх перед законом у К. п. визначений встановленням єдиної підстави кримінал. відповідальності особи – вчиненням нею суспільно небезпеч. діяння, що містить склад злочину, передбаченого кримінал. законом. Принцип персон. відповідальності передбачає, що вона завжди настає для конкретно визначеної фіз. особи (а не колектив. утворення – родини, общини, злочин. організації) внаслідок її особистого діяння. Не менш важливе значення має й принцип відповідальності лише за наявності вини особи (у формі умислу або необережності).

Об'єктивне ставлення у вину (притягнення до відповідальності за невинне діяння) зруйнувало б саму основу К. п. України, його фундам. засади. За період чинності Кримінал. кодексу України 2001 він зазнав числен. змін, більшість з яких стосувалася окремих елементів механізму кримінал.-правового регулювання. Осн. тенденціями є посилення покарання за окремі злочинні прояви та збільшення спец. складів злочинів (використання дитини для жебракування, незаконне збагачення, фальсифікація лікар. засобів і їхній обіг). Водночас ухвалено низку законів, що змінили окремі базові характеристики Кримінал. кодексу України, зокрема 2008 лібералізовано значну кількість санкцій, 2011 декриміналізовано 16 видів злочинів у сфері госп. діяльності, серед яких – контрабанда товарів, порушення порядку ведення госп. діяльності та діяльності з надання фінанс. послуг, фіктивне банкрутство, розміщення цінних паперів без реєстрації їхнього випуску, примушування до антиконкурент. узгоджених дій, незаконні дії щодо приватизац. паперів.

Також у новій редакції спец. закону змінено порядок застосування амністії (унеможливлено звільнення на цій підставі від кримінал. відповідальності). З огляду на міжнар. зобов'язання суттєво оновлено законодавчу базу кримінал.-правової протидії корупції: з'явилися окремі склади злочинів у сфері діяльності юрид. осіб приват. права, поняття «хабар» замінено на «неправомірну вигоду». Надзвичайно дискусійними є зміни, пов'язані із введенням спец. конфіскації як окремого інституту К. п. із регламентацією у Заг. частині Кримінал. кодексу України, а також запровадження інституту застосування щодо юрид. осіб заходів кримінал.-правового характеру. Вони актуалізують проблеми визначення відповідальності у К. п., її підстав, суб'єктів і змісту кримінал.-правових відносин.

Осн. наук. школи з К. п. в Україні сформувалися у Києві, Харкові та Львові. Напрями їхніх дослідж.: проблеми об'єкта злочину, суб'єкта кримінал. відповідальності, злочин. наслідків, співучасті, злочинів проти безпеки дорож. руху й експлуатації транспорту; кримінал.-правова охорона громад. безпеки і нар. здоров'я, довкілля, правоохорон. діяльності, системи оподаткування; кримінал.-правова політика України, протидія корупції, незакон. обігу наркотич. засобів; порівнял. аналіз кримінал. законодавства України та ін. держав, екон.-кримінал. теорія детінізації економіки; виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі (Київ); проблеми складу злочину та його елементів, обставин, що виключають злочинність діяння, теор. проблеми причинно-наслідк. зв'язку в кримінал. праві; контроль за злочинністю, детермінація та попередження злочинів, зокрема у сфері економіки та вчинених окремими категоріями суб'єктів; кримінал.-правова охорона громад. безпеки, держ. фінансів України, протидії тероризму; проблеми кримінал.-правової кваліфікації; актуал. проблеми виконання покарань (Харків); проблеми кодифікації кримінал. законодавства, кримінал. відповідальності, осудності та неосудності (Львів).

Бібліографічний опис:

Кримінальне право / В. О. Гацелюк, Т. І. Созанський // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-1045>

2001-2024 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).